

Türkmen Türkçesinde Hayvan Adlarının Olumsuz Anlamda Kullanımları Üzerine

Selcan Sağlık*

0. Giriş

Farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş öğelerinden ve yabancı kökenli biçimlerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları, herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan özel dil,¹ genel olarak teklifsiz, kaba vb. çeşitli konuşma biçimleri² olarak tanımlanan argonun, Türk dilinde 3 temel üzerine kurulduğu belirtilir:³

(1) Sözcüğün bağlı bulunduğu dildeki anlamını değiştirmek yoluyla yani sözcüğü mecazlaştırmak yoluyla;

(2) Argo sözcüğü yabancı dillerden aynen veya Türkçeye uygunlaştırılarak almak yoluyla;

(3) Yabancı veya bağlı bulunduğu dilden uydurma, yakıştırma veya benzetme yoluyla.

Ferit Devellioğlu, bu üç temelden birincisini açıklarken Türkiye Türkçesinde *ahtapot*, *angut*, *bıldırcın*, *çakal*, *inek* gibi örneklerde hayvan adlarından kurulan argo kullanımları bu birinci gruba dâhil eder. Bu hayvanlar kimi zaman görünüşleri, duruşları, bakışları kimi zaman karakter özelliklerine göre insanlara benzetilerek, adları zamanla kurnazlık, tembellik, saflık, bayağılık vb. insana özgü soyut, çoğu zaman olumsuz kavramları nitelemek üzere metaforlaştırılmış ve yine insanlar için kullanılmaya başlanmıştır.

Dilbiliminde argo ile benzer bir kavram olarak *pejoratif* "kötüleyici, olumsuz" anlam kavramı ile de karşılaşılmaktadır. Pejoratif, bir kavramı kötülük, bayağılık değeri katarak

* Dr. G. Selcan Sağlık, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Araştırma Görevlisi, Ankara.

¹ Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 3. baskı, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2007, s. 24.

² Berke Vardar (yönetiminde), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul 1998, s. 26.

³ Ferit Devellioğlu, *Türk Argo Sözlüğü*, 5. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970, s. 39.

belirten ögeler için kullanılan *aşağılayıcı* sözcükler⁴ şeklinde tanımlanır. Bu çalışmada hayvan adlarının doğrudan argo olarak kullanılmalarının yanı sıra olumsuz anlamlar ifade etmek üzere pejoratif kullanımlarına da dikkat çekilecektir.

Türkiye Türkçesinde hayvan adlarının olumsuz anlamlı, argo kullanımlarını bugüne kadar hazırlana gelen argo sözlüklerimizden⁵ tespit etmek mümkündür. Bu argo sözlükler göstermektedir ki, Türkiye Türkçesinde *angut*, *bıldırcın*, *keklik*, *kerkenez* gibi kuşlardan *tavuk*, *hindi*, *ördek*, *kaz* gibi kümes hayvanlarına; *keçi*, *kuzu*, *inek*, *öküz* gibi büyük ve küçük baş hayvanlardan, *ayı*, *çakal*, *geyik* gibi yaban hayvanlarına ve *kefal*, *sazan*, *uskumru* gibi balık adlarına varıncaya kadar pek çok hayvan adı argo kullanıma sahiptir.

Türkiye Türkçesi argosunda kullanılan hayvan adlarına, Halil Ersoylu'nun “Türk Argosunda Genel Dilin Hayvan Adlarından Yararlanılma” adlı makalesinde geniş yer verilmiştir. Ersoylu, çalışmasında hayvan adlarını I. Karada yaşayan hayvanlar, II. Suda yaşayan hayvanlar, III. Hayalde yaşayan (mitolojik) hayvanlar olarak temelde üç sınıfa ayırmış, karada yaşayan hayvanları da kuşlar ve karada yaşayan diğer hayvanlar olarak ikiye ayırmayı uygun görmüştür.⁶

Konunun Türk lehçeleri ile ilgili olarak karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmelerinin çok fazla yapılmamış olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Türkmen Türkçesindeki hayvan adlarının olumsuz anlamlı kullanımları üzerinde detaylı olarak durulurken Türkiye Türkçesi de göz önüne alınacaktır.

1. Türkmen Türkçesinde Hayvan Adlarının Olumsuz Anlamda Kullanımları:

Hayvan adları tarihsel Türk dilinden günümüze olumlu-olumsuz çok çeşitli mecaz anlamlar yüklenmişlerdir. Kaşgarlı *Divân*'nda, bir kadın doğum yaptığında ebeye *tilkü mü togdı azu böri mü?* “tilki mi doğdu yoksa kurt mu?” diye sorulduğunu kaydeder.⁷ Bu soru *Divân*'da, doğan çocuğun oğlan mı yoksa kız mı olduğunu öğrenmek amacıyla sorulurken, kız çocuk utangaç, çekingen ve kurnaz tilkiye, erkek çocukları ise cesur kurda benzetilirler.⁸ Bugün bu soru Türkmen Türkçesinde bir şeyin neticesinin olumlu mu, olumsuz mu olduğunu

⁴ Vardar, *age.*, s. 28.

⁵ Devellioğlu, *age.*; Hulki Aktunç, *Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*, Genişletilmiş 5. baskı, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2008. vd. Türkiye Türkçesinin argo sözlükleri için bk. Gülten Sağol, “Argo Sözlükleri”, *Türk Kültüründe Argo*, SOTA yayınları, Haarlem- Hollanda 2002, s. 73-93.

⁶ Halil Ersoylu, “Türk Argosunda Genel Dilin Hayvan Adlarından Yararlanılma”, *Türk Kültüründe Argo*, SOTA yayınları, Haarlem- Hollanda 2002, s. 315-340.

⁷ R. Dankoff, J. Kelly, *Mahmūd al-Kāşğari's Divān Luğāti't-Turk*, I, Harvard University Press, 1982, s. 216.

⁸ *agy.*

öğrenmek amacıyla *Gurt mı tilki?* “Kurt mu, tilki mi?” şeklinde sıkça sorulmaktadır.⁹ Türkmen Türkçesinde bu soru erkek tarafı adına kız istemeye giden *söz aydıcıya*, yani görücüye de vazifesini yerine getirdikten sonra sorulur. Görücü, kız tarafıyla görüşüp olan biteni erkek tarafına anlatmak için gittiğinde erkek tarafı sorar: *Gurtmısiň, tilki?*. Söz aydıcı cevap olarak *Gurtduruz* derse bu işlerin yolunda gittiği anlamına gelir.¹⁰ Burada Türk mitolojisinde önemli bir rol üstlenen *kurt* olumlu sonuca işaret ederken, *tilki* olumsuz sonuca işaret etmektedir. Türk dilinin tarihsel kaynaklarından *Kutadgu Bilig*'de de *arşlan*, *esri* “kaplan”, *toňuz* “domuz”, *böri* “kurt”, *köpek*, *adıg* “ayı”, *ķutuz* “yaban sığırı”, *ķızıl tilkü* “kızıl tilki”, *titir buğra* “deve aygırı/erkek deve”, *sağızğan* “saksağan”, *ķaya ķuzğunu* “kaya kuzgunu”, *yılan*, *çadan* “akrep”, *çibun* “sinek” gibi hayvan adları ile yapılmış benzetmelere rastlanmaktadır:

Örneğin kötülük ile ilgili olarak;

isiz işke yaķma saņa ķılğa ķor

isizlik yılan ol sini tikge kör “Kötü arkadaşına yaklaşma sana zarar getirir; kötülük yılanıdır, dikkat et, seni sokar.” (KB, 1297)

Bir kumandanda bulunması gereken vasıfların sayıldığı dizelerde;

kerek sü başıña bu bir kaç ķılıķ

yağıķa yüz ursa bu tüzse yoriķ

yağıda kör arşlan yüreki kerek

ķariştuķta esri bileki kerek

toňuz teg titimlig böri teg küçi

adığlayu azğır ķutuz teg öçi

yana alçi bolsa ķızıl tilkü teg

titir buğrası teg kör öç sürse keg

sağızğanda saķraķ kerek tutsa öz

ķaya ķuzğunu teg yıraķ tutsa köz

“Düşmana karşı sefere çıkmak ve ordunun hareketini idare edebilmek için/ kumandanın şu birkaç vasa sahip olması gerekir/ Onun yüreği harpte aslan yüreği gibi / ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır/ O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli / ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır / Aynı zamanda kırmızı tilki gibi hilekâr

⁹ Berdi Sarıyev, “Türkmencedeki Nezaket Kurallarının Millî, Kültürel ve Dil Özellikleri”, *III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1999, s. 1012.

¹⁰ G. Selcan Sağlık, “Türkmen Düşün Geleneği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, Haziran 2006, s. 74.

olmalı/ deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir / Kendisini saksığandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir.” (KB, 2309-2313)

Bir diğer örnekte dünyada bütün iyiliklerin, kanunun, gelenek ve göreneklerin yok olmasından, sadece insan artıklarının, insan kılığında dolaşanların (hayvanların) kaldıklarından şikâyetle şöyle denilmektedir:

çadan teg tikerler, çibun teg sorarlar

köpek teg ürerler kayusun urayı “Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler / köpek gibi havlarlar, hangisine yetişeyim.” (KB, 6601)

Kutadgu Bilig’den getirilen yukarıdaki örneklerde kötülük yılanı benzetilirken, aslan yürekli, cesur; kaplan ve kurt güçlü, kuvvetli; domuz inatçı, ayı azılı, yaban sığırı ve erkek deve kinci, tilki hilekâr, saksığan ihtiyatlı, kuzgun keskin gözlü; sokması ile akrep, kan emmesi ile sinek ve havlaması ile köpek ise zararlı hayvanlar olarak görülmektedirler.

Türk kavimlerinin en eski zamanlardan beri en çok kullandıkları takvim sistemi olan,¹¹ dolayısı ile Türkmen kültüründe de yaşayan on iki hayvanlı Türk takvimi de Türkmenlerde kimi hayvan adlarına olumlu ya da olumsuz yaklaşımın tespitine yardımcı olabilir. Türkmen Türkleri arasında *müçe* adı da verilen bu on iki hayvanlı takvim sisteminde hangi yılın verimli, hangi yılın kurak, hangi yılın kış aylarının çetin olacağını ayırt edilmesi esas alınırken, hayvanların beden yapıları, yaşayış özellikleri, nitelikleri ve bütün bunlarla ilgili halk inanışları takip edilmektedir. Buna göre örneğin *it* yılı için halk arasında *it yılı ek, doğuz yılı or* şeklindeki inanç hâkimdir. *Balık* yılı, balığın suda yaşaması sebebiyle suyun bol olduğu, verimli yıl olarak algılanırken; *yılan* yılı yılanın kumu yalamasından ötürü kurak gelecek yıl olarak algılanmaktadır. *Bicin* “maymun” yılı da yılan yılı ile benzer kabul edilir. Türkmenler arasında esasen *bicin* “maymun”, *tovsan* “tavşan”, *takık* “tavuk”, *yılan* yılları zor geçen, ağır yıllar olarak kabul edilmektedirler.¹²

Tarihsel kaynaklardan günümüze doğru gelindiğinde, Türkmen Türkçesinin henüz tam olarak hazırlanmış bir argo sözlüğünün mevcut olmadığı görülür. Bununla birlikte bu tür kullanımın bazı örneklerine *Türkmen Diliniñ Sözlügi*’nde (1962) rastlamak mümkündür:

Doğuz: 1. İri gövdeli, kalın ve kısa ayaklı, çift toynaklı hayvan 2. Sögünç hökmünde ulanılyan söz: Mämmediñ golundan sıpmarsıñ doğuz! “Sapar’ın elinden kurtulamazsın, domuz”B. Kerbabayev-Aylar (TDS, 265).

Eşek: 1. Kilyallar familyasından boyu kısa, kulakları uzun hayvan 2. Sövme,

¹¹ Turan, Osman, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s. 32.

¹² Gurbanov, Ö., T. Tokgayev, S. Şammakov, A. Eminov, *Türkmenistandaki Hayvanların Atlarınıñ Üçdilli Sözlügi (Türkmençe-Rusça-Latince)*, İlim, Aşgabat 1997, s. 110.

beddua: Ol-a tüys eşek ekeni! “Tam bir eşekmiş!” (TDS, 822).

İt: 1. Yırtıcı memeliler familyasından ev hayvanı 2. Tiksindirici, hain: Siz adamçılığını yitiren, yırtıcılık için yallayan bir topar anmaz itler! B. Kerbabayev-Aygitli *Ādim* (TDS, 344).

Tilki: 1. Köpek soyundan, uzun kuyruklu, memeli, yırtıcı hayvan 2. Çok hilekar, yalancı insan: *Ol tüys tilkidir “O çok hilekardır/yalancıdır”* (TDS, 649).

XVIII. yy. klâsik Türkmen edebiyatının en önemli şairi Mahdumkulu’nun Divan’ında dahi bu hayvan adları olumsuzluğu anlatmak için kullanılırlar

Toñız bolup sürlür namāz kıoyanlar

Zeķatsızın kıarnı yılan, kıyanlar

Doluban dağ kimin bolur yarānlar “Domuz olup sürülür namazı bırakanlar/ Zekât vermeyen karnı yılan, kıyan dolu dağ gibi olur yarenler.”¹³

Şair yukarıdaki dizelerinde namaz kılmayanları domuza benzetirken, zekât vermeyenleri ise üzerinde yılan ve kıyanlar barındıran dağa benzetir. Divan’da geçen bir diğer dizede ise *kıybetkeş sūreti doñuzdur hūķdır*¹⁴ denilerek kıybet eden insan domuza benzetilmiştir. Aşağıdaki dörtlükte ise köpek ve tilkiye olumsuz yaklaşım söz konusuysen, aslan tercih edilmektedir:

Nāmerde yüz ursan işin kıayırmaz

İtten sümük islen bir zāt ayırmaz

Tilki uzun günde özin toyurmaz

Yegdür aç hem bolsa şire yüz ursan “Namerde başvursan işini kayırmaz/Köpekten kemik istesen bir şey ayırmaz/ Tilki uzun günde kendini (bile) doyuramaz/ Aç da olsa aslana başvursan yeğdir.”¹⁵

Türkiye Türkçesinde yukarıda saydığımız *domuz, eşek, it, tilki* gibi hayvan adlarının yanı sıra *çakal, sıçan, sırtlan, yılan* gibi hayvan adları da mecaz anlamlarıyla argoda kullanılmakta ve bu kullanım örneklerine hem standart dilin sözlüklerinde hem de argo sözlüklerinde rastlanmaktadır. Türkmen Türkçesinin standart türüne ait *Türkmen Dilinin Sözlüğü*’nde ise bu hayvan adlarının *göçme manı* “mecaz anlam” içeren argo kullanımlarına rastlanmamakta, bu hayvan adları ile ilgili madde başlarında sadece *zool.* “zooloji” kısaltması düşünülerek temel anlamlarının verildiği görülmektedir.

¹³ Hayati Yılmaz, *Mahdumkulu Divânı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 170-20²⁰, 44.

¹⁴ *age.*, s. 105¹⁰⁵/53, 298.

¹⁵ *age.*, s. 76- 20²⁴14b16.

Türkmen Türklerinde hayvan adlarına olumlu veya olumsuz anlamlar yüklenmesi durumuna Türkmenlerin ad verme gelenekleri de ışık tutar. Türkmen Türklerinin ad verme gelenekleri ile ilgili rivayetler hangi hayvan adlarına olumlu, hangi hayvan adlarına olumsuz yaklaşıldığını anlamamıza yardımcı olur. Bu rivayetlerden biri şöyledir:

“Bir rivayete göre bir yetiştikine, doğduğunda anası-babası Eşek adını vermişlermiş. Bu kişi çocukluğunda kendisine takılan bu addan rahatsızlık duyuyormuş. Onu 14 yaşında evlendirmişler. 15 yaşına geldiğinde Nevruz bayramına yakın bir zamanda adını değiştirmek istemiş. Karısı da onun bu isteğini anlayıp, kendisine daha iyi bir isim seçip alması konusunda onunla konuşmuş, ancak Eşek karısının sözünü dinlememiş. Nevruz bayramının kutlandığı yerde toplanan yaşlılara meramını anlattığında, onlar bu meselede Eşek’in karısı ile konuştuktan sonra bir şey diyebileceklerini söylemişler. Çünkü kaideye göre evlenen delikanlı veya genç kız adını değiştirmek istediğinde, onun yeni adına karısının ya da kocasının da razı olması gerekirmiş. Eşek kibirli bir şekilde kendi erkekliğini öne sürerek bu konuda karısına danışmaya gerek olmadığını söylemiş. Bunu duyan yaşlılar ‘Maşallah, anne-babası buna ad koyarlarken tam da layık olduğu, kendisine uygun bir adı koymuşlar. Onlar büyüdüğünde bunun eşek gibi kendi hayat arkadaşını dahi hesaba katmayan bir ‘hayvan’ olup yetişeceğini bilmiş olmalı. Gelin biz de hakikatten uzaklaşmayalım bunun yeni adını Tayhar¹⁶ koyalım’ demişler ve Eşek adını Tayhar’a çevirmişler. Tayhar nevrüz bayramında evine mutlu bir şekilde dönmüş. Karısı sormuş:

- Adını değiştirdiler mi? Yeni adını ne koydular?

Yeniyetme gururla:

- Tayhar, demiş.

Karısı:

- Vah alını kara. Bir de yeni ad koydular diyorsun. Adına Tayhar koydularsa, aradan bir yıl geçer lakin sen yine de önceki Eşek olursun, diyen karısı bu gerçeğe üzülmüş.”¹⁷

Bu rivayette inatçı yapısıyla dikkat çeken eşek/tayhar’ın bu özelliği inatçı, burnunun dikine giden insan rolündeki Eşek’e aktarılmıştır ve hoş görülmeleyen bir huy olan inatçılık hayvan adı olan *eşek* adına pejoratif anlam yüklemiştir.

Bir başka Türkmen rivayetinde ise olumlu görülen ve insanlara özel ad olarak konulan hayvan adlarının örneklerine rastlamak mümkündür. Rivayete göre:

“Bir gezgin konar-göçerlerin yaşadığı bir köyde saygın bir ailenin evine misafir olur.

¹⁶ Tayhar: İki-üç yaşındaki eşek.

¹⁷ Arazbay Öräyev, *Adat*, Ruh yayınları, Aşgabat 1995, s. 28-29.

Ev sahibinin adı İner, karısının adı da Maya’dır. Onlar misafiri iyi bir şekilde ağırlarlar. Misafir onların ailesi ile tanışıp, çocuklarının adlarını sorar. Oğullarının adlarının Arslan, Bars, Kaplan, Mö:cek; kızlarının adlarının Keyik, Maral, Ceren olduğunu öğrenir. Misafir içinden ‘İner ile Maya’dan böyle hem yırtıcılar hem de nazik hayvanlar da doğabiliyormuş’ deyip, eğer bunlar çocuklarının adlarını Köşek, Torum, Nergiz, Dürrek¹⁸ diye koysalar çok daha uygun olacaktı diye düşünmüş.¹⁹

Rivayette geçen *aslan, kaplan, (dişi) geyik, mö:cek* yani *kurt* gibi yaban hayvanlarının yanı sıra Türkmenler için neredeyse evcil hayvan statüsünde olan ve her şeyinden faydalandıkları devenin cinsiyetine ve yaşına göre aldığı çeşitli adlar gözler önüne serilmektedir:

İner: Tek hörgüçlü erkek deve.

Maya: Tek hörgüçlü dişi deve.

Köşek: Bir yaşına gelmemiş deve yavrusu.

Torum: Bir yaşında deve yavrusu.

Nergiz: (<iner) İner gibi kız.

Bununla birlikte Türkiye Türkçesinin argosunda “iri yarı, uzun boylu adam; aptal, salak”²⁰ anlamlarına gelen ve “bu kadar da olmaz, çok abarttın” anlamındaki *yok deve* ibaresinde de geçen *deve* adının Türkmen Türkçesinde de benzer argo kullanımlara sahip olduğu belirtilmektedir²¹.

Türkmen Türklerinde deve gibi genel olarak olumlu yaklaşılan bir diğer evcil hayvan *köpektir*. Türkmenlerde köpek, *hemayetkär* “himaye edici, totem hayvan” (TADS, 139) olarak kabul edilmekte ve kurt ile benzer saygıyı görmektedir. Nitekim köpek ile kurdun yakınlığı tarihsel Türk dilinde Divânü Lugat’it-Türk’te geçen şu atasözünde de görülmektedir: *yazıda böri ulusa, ävdä it bagrı tartışur* “Bozkırda kurt ulusa, (onun duygularını paylaştığı için) evde köpeğin ciğeri sızlar” (Dankoff-Kelly, 557). Bu sayede köpek sözcüğü “köpek gibi canı sıkı, dayanıklı çocuk” (TADS, 139) anlamlarında insanlar için özel ad olarak kullanılabilir. 20. yüzyıl Türkmen halk şairi Ata Köpek Mergen gibi. Köpek Mergen, Köpekmirat adlarının yanı sıra İtbay, İtcan, İtalmaz (TADS, 130) gibi adlar da Türkmen Türklerinde çocuklara

¹⁸ Dürrek: İnci tanesi, inci taneli.

¹⁹ Öräyev, *age.*, s. 28-29.

²⁰ Aktunç, *age.*, s. 92.

²¹ Türkmen Türkçesinin sözlüğünde *deve* sözcüğünün argo kullanımına rastlanmamakla birlikte, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Berdi Sarıyev (Türkmenistan), hayvanın adının Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki ile benzer argo kullanıma sahip olduğunu ifade etmektedir.

konan adlardır.

Türkmen Türkleri arasında ayrıca *İte, garınca-da gargış etmeli däl. İt saklamak devletliliğin alamatı* “Köpeğe de karıncaya da beddua etmemeli. Köpek beslemek devletliliğin/zenginliğin alametidir” diyen halk inancı da mevcuttur. (THI, 22).

Köpekler biz insanların en sadık dostu ve hizmetkârı olarak görüldüklerinden Türkiye Türkçesinde de bu duruma atfen birine yalvarırken ya da birinden ısrarla bir şey isterken amiyane bir tabirle “kulun, köpeğin olayım, kapıda köpeğin olurum” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ancak köpeğin iyi bir huy olarak algılanabilecek bu sadıklığı insanlar söz konusu olduğunda yalakalık olarak algılanabilmekte ve Türkiye Türkçesinde *köpek* sözcüğü pejoratif anlam yüklenmektedir.

Türkmen halk edebiyatı ürünlerinden deyimlerde, tekerlemelerde geçen hayvan adlarının incelenmesi de bunlardan hangilerinin olumlu hangilerinin olumsuz anlam taşıdığına tespitine ışık tutmaktadır:

Deyimlerde:

Ayı dostlığı: (Ayı dostluğu) Çıkara dayalı yüzeysel dostluk (TDFS, 21) (krş. TTü. “Köprüyü geçene kadar ayıya dayı demek”)

Doşzı batgada bas: (Domuzu çamurda bas) Bir kimsenin/düşmanın gaflet anını yakalamak (TDFS, 166).

Doşzun agı nâme garası nâme: (Domuzun akı ne karsı ne) Al birini vur ötekine, hiçbir işe yaramaz (DS, 78)

Eşegin gulagina yasın okan yalı: (Eşegin kulağına Yasin okuyor gibi). Karşıdakinin kendine söyleneni dinlememesi (TDFS, 385).

Goyun derisine giren mö:cek: (Koyun derisine giren kurt) İçten pazarlıklı, ikiyüzlü insan (TDFS, 98).

Guş bermek: (Kuş vermek) Yalan söylemek, aldatmak (TDS, 209)

Guş yürek: (Kuş yürek) Korkak, güçsüz (TDFS, 131).

Tovşan yürek: (Tavşan yürek) Korkak (TDFS, 322).

Yılanın yigreneni narpız, olam hininiñ agzında gögär: Yılanın iğrendiği nane ininin ağzında yeşerir (TDFS, 239) krş. TTü. İnsanın sevmediği gül burnunun dibinde biter.

Tekerlemelerde:

Yolbars biziñ apımız “Aslan bizim büyüğümüz,

Gaplaň biziň gapımız Kaplan bizim kapımız,
Ayı biziň akmamız, Ayı bizim ahmagımız,
Tozmaň biziň toyçumuz, Bok böceği bizim düğüncümüz
Gurt biziň gudamız, Kurt bizim dünürümüz
Şagal biziň şadımız, Çakal bizim eğlencemiz
Yılan biziň gamçımız, Yılan bizim kamçımız
Tovşan biziň tovçağımız, Tavşan bizim küçüğümüz
Suvulgan biziň suvlugumuz Kertenkele bizim çalışkanımız” (THAS, 100-101)

Yukarıda yer alan deyimlerde ve tekerleme örneğinde görüldüğü üzere hayvanlar kimi zaman görünüşleri, duruşları, bakışları kimi zaman da karakter özelliklerine göre insanlara benzetilmektedirler. Örneğin *ayı* ahmak insana benzetilirken, *yılan* dış görünüşü sebebiyle bir kamçıya benzetilebilmektedir. Yaradılıştan ürkek ve telaşlı olup, bir insan gördüklerinde çok çabuk kaçabilen *kuş*, *tavşan* gibi hayvanların adları ise korkaklıkla bir anılır olmuştur. *Eşek* laf söz dinlemeyen yapısıyla inatçılığı nitelerken, İslâmiyette eti haram kabul edilen *domuz*, İslâmiyeti kabul etmiş diğer kavimlerde olduğu gibi Türklerde de sevilmeyen ve adı kötü anlamda kullanılan bir hayvan olmuştur.

Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde domuzun bir diğer adı da *hınzır* (< Ar. Ĥinzir)’dir: TrkmTü. *hınzır* (THAS, 80); TTü. *hınzır*: 1. Domuz 2. mec. Katı yürekli, gaddar 3. mec. Genellikle hoş giden davranış ve durum için şaka yollu söylenen söz (TS-I, 987). Türkmen Türkçesinde hayvan adlarının çoğunun domuz örneğinde olduğu gibi Arapça veya Farsçadan geçmiş alıntı adlarına rastlanmaktadır. Örneğin *ma:r* (< F. mâr) “yılan” (TDS, 429), *hırs* (<F. hırs) “ayı” (TDS, 727). Bu adlar sözlükte *köne* “eski” ibaresi ile verilmekle birlikte Türkmen atasözlerinde halen yaşamaktadırlar: ‘*Hıdır*’ diyip yapışanım, *hırs bolup çıkdı* “Hızır diyip yapıştığım, ayı olup çıktı” (TDS, 727).

Türkiye Türkçesinde hileci, düzenbaz insanlar için kullanılan (Aktunç, 2008: 77) *çakalı* ise Türkmen Türklerinin sempatik buldukları düşünülebilir. *Şagal şagal şadı beg* (THAS, 100) ifadesinde de adı geçen bu hayvan Türkmenler arasında daima keyif ve eğlence ile özdeşleştirilmiştir. Bu durum hayvanın tabiatta çıkardığı, gülmeyi andıran sesinden ötürü olabilir. Hayvanın adı Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde *armudun iyisini aylar yer* atasözüne karşılık gelen, *gavuniň govusını şagal yer* “kavunun iyisini çakal yer” (THAS, 103) atasözünde de kullanılmaktadır. Yine bu hayvanın Türkmen klasik edebiyatı eserlerinde, destan ve rivayetlerde geçen bir diğer adı *ceneb* (THAS, 79)’dir.

Kendisinden korkulan *aslan*, *kaplan* gibi yırtıcılara ise her zaman saygıyla ve adeta

tedirginlikle yaklaşılır: *şir balası şir bolar* “aslan yavrusu aslan olur” (THAS, 103); krş. TTü. *kurt eniği yine kurt olur / kurdun oğlu kuzu olmaz.*

3. Değerlendirme

Sonuç olarak Türkmen Türkçesinde hayvan adlarının olumsuz anlamda kullanımları ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunulabilir:

- Türkmen Türkçesinin henüz bir argo sözlüğünün mevcut olmayışı büyük bir eksik ve bu eksikin bir an önce giderilmesi ise bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın Türkmen Türkçesinde hazırlanmış, Türkmenistan’da yaşayan hayvan adlarının üç dilli (Türkmen Türkçesi-Rusça-Latince) sözlüğü, giriş kısmında hayvan adlarının kullanım alanları ile ilgili verilen aydınlatıcı bilgiler ile son derece faydalı ve henüz Türkiye Türkçesi için gerçekleştirilmemiş bir çalışmadır.

- Burada standart Türkmen Türkçesindeki hayvan adlarının olumsuz anlamda kullanımları tespit edilmeye çalışılırken, yukarıda bahsi geçen Türkmen hayvan adları sözlüğünün yanı sıra, *Türkmen Dilinin Sözlüğü*’nden, klâsik dönem Türkmen şairi Mahdumkulu’nun Divan’ından, Türkmen halk edebiyatı ürünleri olan rivayet, deyim, atasözü ve tekerlemelerden faydalanılmıştır. Bu kaynaklardan *Türkmen Dilinin Sözlüğü*’nde kimi hayvan adlarının argo kullanımlarının *söğünç hökmünde* “sövme hükmünde” ibaresi ile verildiği görülmüştür.

- Her kültürde farklılık göstermekle birlikte, domuz, inek, karga, bit, pire, sinek, sıçan, yılan gibi eti yenmeyen veya leşle beslenen, kendisi pis ve görünüşü çirkin pek çok hayvan adı, şahıs adı olarak kullanılmamaktayken,²² güç, kuvvet ve saygınlığa sahip oldukları düşünülen kimi hayvanlar ile kuş familyasından özellikle kapıcı kuşların adları insanlara verilebilmektedir. Türklerde de arslan, buğra, laçın gibi hayvanların adları insanlara verilmekte ve bu isimler *honorific names* “saygıdeğer adlar”²³ şeklinde nitelenmektedirler. Türkmen Türkçesinde de erkek çocuklarına cesur ve güçlü olmaları niyetiyle *Arslan*, *Böri* “kurt”, *Yolbars* “aslan”, *Mö:cek* “kurt”, *Goç* “koç”; kız çocuklarına narin, nazik olsun diye *Ceren*, *Maral*, *Keyik*, *Bilbil* “bülbül”, *Käkilik* “keklik”, *Sona* “suna”, *Tovşan* “tavşan”, *Toti* “papağan” gibi hayvan adları verilmektedir. (bkz. TADS)

- Köpek örneğinde görüldüğü üzere, ortak kültüre sahip olmakla birlikte Türkiye

²² Osman Kibar, *Türk Kültüründe Ad Verme, Kişi Adları Üzerinde Bir Tasnif Denemesi*, Akçağ yayınları, Ankara 2005, s. 69.

²³ R. Dankoff, J. Kelly, *Mahmūd al-Kāşgari’s Divān Luğātī’t-Turk, III*, Harvard University Press, 1985, s. 262/5a

ve Türkmen Türklerinde aynı hayvan adına farklı olumlu veya olumsuz anlamlar yüklenebilmektedir. Bununla birlikte kurt, ortak Türk kültürünün bir parçası olarak figürleşmektedir. Burada geçen *Gurt mı tilki?* ifadesi ise Türkmen Türkçesinin tarihsel Türk diline yakın duruşunu sergilemektedir.

Kısaltmalar:

krş. Karşılaştırınız.

TTü.: Türkiye Türkçesi.

TrkmTü.: Türkmen Türkçesi.

DS: *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü.*

KB: *Kutadgu Bilig.*

TADS: *Türkmen Adam Atlarının Düşündürüşli Sözlüğü.*

TDFS: *Türkmen Dilinin Frazelogik Sözlüğü*

TDS: *Türkmen Dilinin Sözlüğü.*

THAS: *Türkmenistandaki Hayvanların Atlarının Üçdilli Sözlüğü.*

THI: *Türkmen Halk İrımları.*

TS: *Türkçe Sözlük.*

Kaynaklar

Aktunç, Hulki, *Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*, Genişletilmiş 5. baskı, Yapı Kredi yayımları, İstanbul 2008.

Altayev, S., G. Açilovan, S. Gücükov (Red.), *Türkmen Dilinin Frazelogik Sözlüğü*, İlim Neşriyatı, Aşgabat 1976.

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig, I-Metin*, Türk Dil Kurumu yayımları, Ankara 1979.

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig, II-Çeviri*, Türk Dil Kurumu yayımları, Ankara 1974.

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig, III-İndeks*, Türk Dil Kurumu yayımları, Ankara 1979.

Ataniyazov, S., *Türkmen Adam Atlarının Düşündürüşli Sözlüğü*, Aşgabat 1992.

Dankoff, R., J. Kelly, *Mahmūd al-Kāşğari's Divān Luğāti't-Turk*, I-II-III, Harvard University Press, 1982-1984-1985.

Devellioğlu, Ferit, *Türk Argo Sözlüğü*, 5. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970.

Ersoylu, Halil, “Türk Argosunda Genel Dilin Hayvan Adlarından Yararlanılma”, *Türk Kültüründe Argo*, Editörler: E. Gürsoy-Naskali, G. Sağol, SOTA yayımları, Haarlem-Hollanda 2002, s. 314-340.

- Gurbanov, Ö., T. Tokgayev, S. Şammakov, A. Eminov, *Türkmenistandaki Hayvanların Atlarının Üçdilli Sözlüğü (Türkmençe-Rusça-Latince)*, İlim, Aşgabat 1997.
- Hamzayev, M. Y., *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*, İzdatelctvo Akademi Nauk Turkmenskoy SSR, Aşgabat 1962.
- Kara, Mehmet, Ahmet Karadoğan, *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*, Çağlar Yayınevi, Ankara 2004.
- Kibar, Osman, *Türk Kültüründe Ad Verme, Kişi Adları Üzerinde Bir Tasnif Denemesi*, Akçağ yayınları, Ankara 2005.
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 3. baskı, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2007.
- Öräyev, Arazbay, *Adat*, Ruh yayınları, Aşgabat 1995.
- Sağlık, G. Selcan, "Türkmen Düşün Geleneği", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, Haziran 2006, s. 71-85.
- Sağol, Gülden, "Argo Sözlükleri", *Türk Kültüründe Argo*, SOTA yayınları, Haarlem-Hollanda 2002, s. 73-93.
- Sarıyev, Berdi, "Türkmencedeki Nezaket Kurallarının Millî, Kültürel ve Dil Özellikleri", *III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1999, s. 1011-1018.
- Turan, Osman, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.
- Türkçe Sözlük*, II C., 9. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Goçmıradov, B., *Türkmen Halk İrımları*, Magarîf, Aşgabat 1995.
- Vardar, Berke (yönetiminde) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul 1998.
- Yılmaz, Hayati, *Mahdumkulu Divânı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.